

УДК 373.67

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

Сорока О.В.

У статті представлено основні наукові підходи до визначення поняття «соціалізація»; розглядаються особливості соціалізації молодших школярів; запропоновано використання засобів арт-терапії для покращення процесу соціалізації учнів молодшого шкільного віку; представлено структуру арт-терапевтичного заняття з дітьми.

Ключові слова: соціалізація, арт-терапія, молодший шкільний вік, початкова школа.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Позитивні соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні, припускають появу нових поглядів на процес соціального та індивідуального становлення особистості. Ці зміни відбиваються на духовному житті суспільства. Отже, змінюється соціальне замовлення суспільства, вимагаючи корекції засобів і методів виховання молодого покоління.

Які б завдання не стояли перед людиною або суспільством, всі вони значною мірою визначаються характером людських відносин, умінням жити разом, розділяти спільні цінності, норми поведінки. У вирішенні цих проблем величезне значення відіграє особистість, аналіз особливостей її формування у сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У педагогіці і віковій психології накопичена низка досліджень, присвячених вивченню проблеми становлення соціальної зрілості особистості на різних вікових етапах (К.Абульханова-Славська, В.Мухіна, В.Петровський, Д.Фельдштейн, Е.Еріксон). Наголошується, що молодший шкільний вік є сензитивним для виникнення і становлення таких новоутворень, як формування «образу Я», «Я-концепції» (Р.Берні, І.Кон); виникнення «універсальної цінності» (Н.Непомняща); поява мислення рефлексії, «відкриття Я» (В.Давидов, Г.Цукерман). Для дітей 7-8 років характерна поява в самосвідомості цілей і перспектив життя (Е.Еріксон); становлення соціальної зрілості (А.Гудзовська); оволодіння соціальним досвідом (Н.Голованова); виникнення суспільних мотивів (Я.Коломінський). Вступ до школи є першою обов'язковою ситуацією, у якій суспільство пред'являє низку вимог до соціальної зрілості дитини молодшого шкільного віку (Л.Божович, Р.Овчарова).

Поряд з тим, недостатньо вивченими залишаються питання механізмів здійснення процесу соціалізації особистості молодших школярів.

Формулювання мети статті: розкрити особливості соціалізації молодших школярів засобами арт-терапії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Автором терміну «соціалізація» відносно людини є американський соціолог Ф.Гіддінгс. Він розкрив його в 1887 році в книзі «Теорія соціалізації» у значенні, близькому до сучасного, – «розвиток соціальної природи або характеру індивіда», «підготовка людського матеріалу до соціального життя» [4].

Термін «соціалізація» не має однозначного тлумачення серед різних представників психологічної і педагогічної науки. Так, у західних дослідженнях соціалізації є два опонуючих один одному підходи до розв'язання проблеми, що розходяться у розумінні ролі особистості, яка зростає у процесі соціалізації: перший підхід утверджує пасивну позицію дитини – суб'єкт-об'єктний підхід (Е.Дюркгейм, Т.Парсонс), що підкреслює активну участь зростаючої особистості в процесі соціалізації; другий підхід – суб'єкт-суб'єктний підхід (Дж.Мід).

В.Городяненко визначає соціалізацію як процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальний інститут, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості [5].

Л.Коваль стверджує, що соціалізація — це історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні даному суспільству. Його результатом є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду [7].

Цікаве визначення соціалізації представлено в підручнику соціальної педагогіки М.Галагузової: процес «входження» дитини в суспільство, надбання ним певного соціального досвіду у вигляді знань, цінностей, правил поведінки, установок [14].

Враховуючи вищевикладене, під соціалізацією ми розуміємо процес освоєння ролей і очікуваної поведінки у відносинах з сім'єю, оточуючими людьми, суспільством.

У результаті аналізу [1; 2; 8] поняття «соціалізація», можна виділити найбільш суттєві ознаки визначення даної категорії:

1. Соціалізація – це історично обумовлений, здійснюваний у діяльності і спілкуванні процес становлення особистості, що включає самосвідомість і активну життєву позицію (Г. Андреева, А. Петровський, М.Ярошевський).

2. Соціалізація – це процес, результат засвоєння і активного розвитку індивідом соціально-культурного досвіду, трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій, що накопичуються і передаються від покоління до покоління, процес включення індивіда в систему суспільних відносин і формування у нього соціальних якостей (В.Давидов, В.Зінченко).

3. Передача усвідомленого досвіду, навчання різним формам і способам діяльності здійснюються за допомогою виховного середовища (В.Зінченко, І.Кон).

4. Засобами передачі досвіду є мова і результати людської діяльності, перш за все, знаряддя праці (І. Фролов, Л. Петровський, М. Ярошевський).

5. У процесі соціалізації індивід не просто засвоює соціальні норми і культурні цінності суспільства, але спочатку припускається, що він є суб'єктом власного розвитку (Г. Андреева, І. Кон, Л. Мудрик).

Молодший шкільний вік охоплює період життя від 6 до 11 років і визначається найважливішою обставиною у житті дитини – її вступом до школи. Саме молодший шкільний вік – вищий рівень розвитку психіки, досягнутий у результаті первинної соціалізації (дошкільний вік), який створює можливість для подальшого со-

ціального розвитку. На даному етапі соціального розвитку формуються ті психологічні структури суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності, які забезпечують ефективність процесу навчання. Раніше для дитини існував світ речей, тепер перед нею – світ відносин і закономірностей з їх внутрішньою, строго науковою організацією [10].

Під керівництвом учителя початкової школи діти починають засвоювати зміст основних форм людської культури (науки, мистецтва, моралі) і вчать діяти відповідно до традицій і нових соціальних очікувань людей. Саме у цьому віці дитина вперше виразно починає усвідомлювати відносини між собою і оточуючими, розбиратися у суспільних мотивах поведінки, етичних оцінках, значущості конфліктних ситуацій, тобто поступово вступає у свідому фазу формування особистості.

Д.Ельконін, звертаючись до проблем молодшого шкільного віку, виділяє його основні риси, серед яких: здійснення суспільно значущої і суспільно оцінюваної діяльності; ухвалення, у зв'язку з цим, нових позицій, прав, обов'язків; уміння підкорятися правилам; системне вивчення науки; врахування нових поглядів на світ [3].

Р.Немов, характеризує соціальну ситуацію розвитку в молодшому шкільному віці, вказує на кардинальну зміну системи міжособистісних відносин даного віку; причому ці взаємини стосуються системи сімейних відносин, відносин у групі однолітків, системи вибору референтних і значущих осіб [9].

Л.Божович, вивчаючи етапи формування особистості в онтогенезі, розглядає вік 7 років як черговий кризовий період у формуванні і становленні особистості. Вступ до школи призводить не тільки до формування потреби у визнанні і пізнанні, але і до розвитку відчуття особистості і соціальної зрілості. Дитина починає займати нове місце всередині сімейних відносин (дитина – учень). Тобто відбувається найважливіша в його житті зміна соціальної ролі і позиції, що вимагає від нього відповідальності й виконання необхідних функцій даної ролі. Відбувається засвоєння норм поведінки, вироблених суспільством, що дозволяє дитині поступово перетворити їх на свої власні, внутрішні вимоги до самої себе [2].

У педагогіці і віковій психології наголошується, що в молодшому шкільному віці провідною для дитини стає навчальна діяльність (Л.Виготський, В.Давидов). Інші види діяльності, в які включена дитина даного віку, – гра, спілкування і праця також впливають на її особистий розвиток. Особово-орієнтоване навчання передбачає, перш за все, активізацію внутрішніх стимулів навчання. Такою внутрішньою спонукальною силою є мотивація навчання, яка може бути направлена на пізнавальні інтереси і пізнавальну діяльність, зовнішню шкільну атрибутику, а також на ігрові і поза-шкільні ситуації, побічно пов'язані з процесом навчання.

Однак, не завжди процес навчання проходить успішно, в багатьох випадках у дітей спостерігаються виражені соціально-психологічні труднощі в пристосуванні до шкільного життя. При цьому рівень шкільної дезадаптації дітей та форми її вияву коливаються від легких поведінкових і мотиваційних порушень (реакції явного або прихованого протесту) до повної відмови відвідувати школу.

Сучасна вітчизняна освіта в значній мірі орієнтована на використання в корекційно-виховному процесі різноманітних видів мистецтва (живопису, музики, хореографії, художнього слова, театру) як важливого засобу виховання гармонійної особистості учнів початкової школи. Арт-терапія (терапія мистецтвом) доцільна при корекції психоемоційного та особистісного розвитку дитини, вона може витупати в якості засобу корекції шкільної дезадаптації, ефективним механізмом соціалізації молодших школярів.

У науково-педагогічній літературі арт-терапія розглядається як засіб, який дозволяє піклуватися про емоційний стан та психічне здоров'я людини, групи, колективу засобами художньої діяльності (Г.Буряковський, Л.Гисневич, А.Захарова, Т. Інкевич-Євстигнеєва, О.Лебедева, Г.Назолоян, Р.Хайкін та інші) [6, с.26].

Арт-терапія – це синтез кількох галузей наукового знання (мистецтва, психології та медицини), що в терапевтичній та корекційній практиці застосовується як сукупність методик, які побудовані на використанні різноманітних видів мистецтва у своєрідній символічній формі та дозволяють з допомогою стимулювання креативних проявів дитини здійснювати корекцію порушень і

відхилень в особистісному розвитку. На сьогоднішній день арт-терапія в широкому розумінні включає в себе: образотворчу терапію (терапевтичний вплив засобами образотворчого мистецтва); казкотерапію, музикотерапію, ігрову терапію, драмотерапію, танцювально-рухову терапію.

Поєднання різноманітних напрямів арт-терапії дозволяє:

- мобілізувати творчий потенціал молодшого школяра та знайти засоби, які відповідають його емоційному стану, потребам у самореалізації та можливостям дитини;
- створити умови для міжособистісної комунікації та розвитку механізмів активної емоційної саморегуляції;
- запропонувати дитині можливість для вираження своїх переживань;
- зробити процес навчання більш цікавим, приємним для дитини.

Цілі і напрямки арт-терапевтичної роботи були сформульовані А.Леонтьєвим, Л.Виготським, А.Венгером, Д.Ельконіном, О.Каравановою та визначаються наступними принципами: принцип системності занять; принцип гуманістичної спрямованості арт-терапевтичного процесу, який визначає необхідність гармонійного сполучення цілей суспільства і особистості, орієнтації арт-терапевтичного процесу на особистісні можливості дитини, її інтереси і потреби; принцип єдності діагностики і корекції, що відображають цілісність процесу надання арт-терапевтичної допомоги у процесі розвитку дитини [6, с.26].

Ці принципи реалізуються у наступних аспектах: по-перше, перед початком здійснення арт-терапевтичних занять потрібно провести комплексне діагностичне обстеження, яке дозволяє виявити характер і відхилення у поведінці дитини, і на підставі такої висновку сформулювати цілі і завдання арт-терапевтичної роботи; по-друге, реалізація арт-терапевтичної роботи потребує від фахівців постійного контролю динаміки змін в особистості дитини, її поведінки і діяльності, динаміки зміни її емоційних станів, почуттів, переживань. Такий контроль дозволяє внести необхідні корективи у завдання, перевірити методи і засоби арт-терапевтичного впливу на дитину [6, с.26].

Структура комплексів арт-терапевтичних занять може варіюватися залежно від теми, змісту, корекційної мети. В остаточному вигляді вона має передбачати:

- перший етап – налаштування. Завдання цього етапу – підготовка дітей до спонтанної художньої діяльності і внутрішньогрупової комунікації. При цьому можна використовувати ігри, рухові і танцювальні вправи, нескладні образотворчі прийоми. Наприклад, різні варіанти техніки «карпючки», техніка «закритих очей», «автографи», «естафета ліній». При виконанні цих вправ відбувається зниження контролю з боку свідомості і настає релаксація;
- другий етап – актуалізація візуальних, аудіальних, кінестетичних відчуттів. На цьому етапі можна використовувати малюнок у сполученні з елементами музичної і танцювальної терапії. Музика як терапевтичний засіб впливає на настрій людини, поліпшує її самопочуття. Для занять краще підбирати мелодійні композиції без тексту. Можна сполучати образотворчу і танцювально-рухову терапію;
- третій етап – індивідуальна образотворча діяльність. Цей етап припускає індивідуальну творчість для дослідження власних проблем і переживань. Прийнято вважати, що всі види підсвідомих процесів, у тому числі страхи, сновидіння, внутрішні конфлікти, ранні дитячі спогади, відбуваються в образотворчій продукції при спонтанній творчості. Таким чином, людина невербальною мовою повідомляє про свої проблеми і почуття, вчиться розуміти й аналізувати свої емоції. Даний етап заняття передбачає непряму діагностику. Так, деякі додаткові відомості про дітей можна отримати при інтерпретації малюнків відповідно до критеріїв відомих проєктивних методик. На перших заняттях учасники прагнуть працювати знайомими і звичними засобами, і тільки в міру подолання психологічного захисту починають експериментувати, стають більш експресивними. Як правило, діти з високою особистісною чи ситуативною тривожністю спочатку малюють простим олівцем і тільки потім розфарбовують малюнок. Коли переборені захисні тенденції, фарби здатні викликати сильний емоційний сплеск, стимулювати уяву і прагнення до творчості;

• четвертий етап – активізація вербальної і невербальної комунікації. Головне завдання цього етапу полягає у створенні умов для внутрішньогрупової комунікації. Кожному учаснику пропонується показати свою роботу і розповісти про неї. Ступінь відкритості і відвертості самопрезентації залежить від рівня довіри до групи, до арт-терапевта, від особистісних характеристик дитини. Можна запропонувати учасникам скласти історію про свій малюнок і придумати для нього назву.

• п'ятий етап – колективна робота в малих групах. Учасники вигадують сюжет і програнуть невеличкі спектаклі. Переклад травмуючих переживань у комічну форму призводить до катарсису, звільненню від непріємних відчуттів, емоцій;

• шостий етап – рефлексивний аналіз у безпечній обстановці. Необхідна присутність елементів спонтанної «взаємотерапії» у вигляді доброзичливих висловлювань, позитивного програмування, підтримки. Атмосфера емоційної теплоти, емпатії, турботи дозволяє кожній дитині пережити ситуацію успіху. Молодші шко-

ляри отримують позитивний досвід самоповаги і самосприйняття, у них зміцнюється почуття власної гідності, поступово коректується образ «Я». На завершення необхідно підкреслити успіхи всіх і кожного окремо.

Варто зазначити, що арт-терапевтична робота з молодшими школярами має носити системний, комплексний характер, враховуючи при цьому індивідуальні особливості кожного учня.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, усе вищесказане дозволяє зробити висновок, що використовуючи засоби арт-терапії у корекційній роботі, створюються сприятливі можливості для самовираження молодших школярів, підвищується їх інтерес до оточуючої дійсності. При цьому не тільки покращується процес навчання і виховання, але й відбувається процес соціалізації дітей.

Перспективами подальшого розгляду питання може бути визначення шляхів арт-терапевтичної роботи з молодшими школярами при переході до основної школи.

Література

1. Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа / Александр Григорьевич Асмолов. – М.: «Смысл», ИЦ «Академия», 2002. – 416 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 170 с.
3. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников / Под ред. Д.Б.Эльконина, В.В.Давыдова. – М., 1962.
4. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Н.Ф. Голованова. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
5. Городяненко В.Г. Соціологія. Підручник / Віктор Георгійович Городяненко. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – 286 с.
6. Калініна Л.А. Використання лялькотерапії як напрямку арт-терапії у корекційній роботі з дітьми, які мають проблеми у розвитку / Лариса Анатоліївна Калініна // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 95. Т. 108. Педагогіка. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 25 - 29.
7. Коваль Л.Г. Социальная педагогика / социальная работа. Навч. посібник / Л.Г.Коваль, І.Д.Зверева, С.Р.Хлєбик. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
8. Кон И.С. Ребенок и общество: (историко-этнографическая перспектива) / Игорь Семенович Кон. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
9. Немов Р.С. Психология. Учебник для высших пед. учеб. завед. в 2 кн. Кн. 2. Психология образования / Роберт Семенович Немов. – М.: Просвещение: Владос, 1994. – 496 с.
10. Непомнящая Н.И. Становление личности ребенка 6-7 лет / Н.И.Непомнящая. – М.: Педагогика, 1992. – 160 с.
11. П'ятницька-Позднякова І.С. Арт-терапевтичні можливості видів мистецтва / І.С.П'ятницька-Позднякова // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 95. Т. 108. Педагогіка. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 36 - 42.
12. Практикум по арт-терапии / Под ред. А.И. Копытина. – СПб.: Питер, 2001. – 448 с.
13. Прихожан А.М. Психологический справочник, или как обрести уверенность в себе. Кн. для учащихся / Анна Михайловна Прихожан. – М.: Просвещение, 1994. – 191 с.
14. Социальная педагогика: курс лекций. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [М.А.Галагузова, Ю.Н.Галагузова, Г.Н.Штинова, Е.Я.Тищенко та ін.] – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 416 с.

Сорока О.В.

Особенности социализации младших школьников средствами арт-терапии

В статье представлены основные научные подходы к определению понятия «социализация»; рассматриваются особенности социализации младших школьников; предложено использование средств арт-терапии для улучшения процесса социализации учеников младшего школьного возраста; представлена структура арт-терапевтического занятия с детьми.

Ключевые слова: социализация, арт-терапия, младший школьный возраст, начальная школа.

Soroka O.V.

Specifics of socialization of junior schoolchildren by means of art-therapy

The author of the article has considered the main scientific approaches to the definition of the notion "socialization". The features of socialization of junior schoolchildren have been examined. The use of facilities of art-therapy has been offered for the improvement of process of socialization of students of midchildhood age.

Keywords: socialization, art-therapy, midchildhood age, initial school.